

[Marxovo pojetí náboženství jako ideologie]

25. II. [780225-1]

(19) (1) (SSaŽ – Vysočany, 25. 2. 78 dopoledne.)

(Poznámky a otázky – kontrolní – k Marxovu textu úvodu „Ke kritice Hegelovy filosofie práva.“) Použito textu: Marx-Engels, *O historickém materialismu*, Svoboda, Praha 1949, s. 27–45.

Str. 27. Kritika náboženství v Německu – rozumí se především Ludwig Feuerbach (hlavně *Podstata křesťanství* a pozdější a slabší *Podstata náboženství*; srv. Engels, *L. Feuerbach a vyústění...*, začátek). – Kritika náboženství je předpokladem veškeré kritiky: srv. IV. tezi o Feuerbachovi – a následující odstavec („Světská existence omylu...“). Zároveň tu je (byť nikoliv explicitně) předloženo určité pojetí reflexe. Kritika totiž spočívá v reflexi. Reflexe teprve je schopna vydělit ze zkušenosti „akce“ to, co spadá na vrub nám jako subjektům, a to, co padá na vrub věci. V tom je možno se dopustit omylu. Feuerbachova kritika náboženství není protináboženská (v úmyslu), ale ukazuje, že theologie je ve své podstatě antropologie, tj. že člověk sám sebe (resp. sebe jakožto rod, tj. svou podstatu) hypostazuje mimo sebe jako „objekt“, tj. právě předmět theologie, čili „boha“. (To je onen „nadčlověk“, o němž mluví Marx v našem textu.) Zároveň odstavec naznačuje, že smyslem kritiky tohoto omylu je cosi velmi lidského a velmi praktického: člověk má přestat spekulovat o „bohu“ a hledat tak (a nalézat) jen zdánlivé uskutečnění, jen zdání sebe sama (ačkoliv on toto nemá na mysli, pochopitelně), nýbrž má usilovat o své opravdové uskutečnění, o dosažení své pravé skutečnosti.

Teze o tom, že „člověk dělá náboženství, náboženství nedělá člověka“, je poněkud konfušní, neboť základní pojetí Marxovo počítá s tím, že člověk svou praxí produkuje nejen změny světa kolem sebe, ale také, ba především sám sebe. Jestliže tedy nakrásně platí, že člověk vytváří, produkuje, „dělá“ náboženství, je to v jisté rovině vždy také práce na sobě. Takže platí, že člověk dělá náboženství i že náboženství dělá člověka. (K tomu se ještě vrátíme.)

Str. 27/28: „Náboženství je sebeuvědomování a sebecítění člověka...“ – to je redukce. Především tu termín náboženství znamená mýtus (kdežto vlastní „náboženství“ v užším slova smyslu je závěrečnou, likvidační fází mýtu, tj. představuje mýtus v jeho stadiu likvidace); ale důležitější je okolnost, že základem mýtu (a náboženství) je rituál jako zcela svérázná „praxe“, nikoliv tedy způsob myšlení, vědomí, pociťování apod. Svět mýtu (tj. rituální praxe a k ní příslušného vědomí, pocitů atd.) je právě tím

prostorem, kam vykročí z „přírody“ bytost, která se má stát člověkem. Bez mýtu a náboženství se předčlověk nestal člověkem. To však se nestalo v důsledku nějaké změny vědomí, nýbrž v důsledku změněného chování: do života přírodní bytosti vnikly prvky, které z přírodních nelze odvodit a které postupně přetvářejí (hlavně mají šanci přetvořit) celý styl lidského života, resp. styl života přírodní bytosti na styl lidský, tj. nepřírozený.

Str. 28: „člověka, který se budto ještě nenašel, anebo se již zase ztratil“. Na to má Hegel termín „odcizení“. Odcizit se však sám sobě může jenom někdo, kdo je původně neodcizený. V Marxově formulaci by to však znamenalo, že se člověk dostává „k sobě“ z původního „odcizení“. To je nepochybně velmi zajímavá a originální myšlenka. Znamená to, že člověk není sám sebou samozřejmě, přirozeně, od „počátku“, nýbrž že je sám sobě úkolem, posláním, výzvou, závazkem. A člověk, který za tímto cílem vykročil, není už mimo nebezpečí, nýbrž může se nenajít, ba již nalezený se sám sobě může ztratit. To je možné pouze tehdy, když ono „svébytí“, resp. „bytí sebou samým“ není ničím daným, žádnou daností, nýbrž něčím, co „být může“ a „být má“, ale být nemusí, protože není ničím samozřejmým.

„Člověk není abstraktní, někde mimo tento svět trůnící bytost“: to je polemicky zahroceno proti představě, že by se ono „svébytí“ člověka, které není daností mezi ostatními danostmi, mělo hledat někde mimo „tento svět“ (např. jako platónská idea apod.). Musíme pamatovat, že tento člověk se hledá a nalézá – tedy hledat a nalézat se může jen v rámci světa. Protože však sám není danost, nelze světu rozumět tak, že by byl nějakým souhrnem daností („skladištěm věcí“ – viz T. G. Masaryk, *Rukověť sociologie*). Do světa náleží i nedanosti; ergo svět jako takový (jako celek) rovněž není danost, není dán.

„Člověk, to je svět člověka, (stát, společnost).“ Tato formulace rozvádí myšlenku nedanosti (tj. nepředmětnosti) člověka v jeho svébytí i lidského světa. Zde však začíná první chyba. Je pravda, že člověka nesmíme chápat v oddělenosti, odloučenosti od světa, do něhož náleží, ba od jeho „vlastního světa“ (Uexküllův termín „Umwelt“, Petersenův „Eigenwelt“). Zároveň však nemůžeme člověka na jeho osvětí, resp. na „lidský svět“ redukovat. Otevřenost lidského osvětí je založena ve schopnosti člověka je přesahovat, vykračovat z něho; lidské osvětí nemá schopnost se samo, bez asistence, bez aktivního usilování člověka stát světem. Zároveň však je důležité, že Marx explikuje „svět člověka“ jako stát, jako společnost. Znamená to, že stát, resp. společnost chápe jako osvětí, nikoliv jako svět. Všude, kde v následujícím mluví Marx o „světě“, má ve skutečnosti na

myslí „osvětí“, byť ovšem specifické osvětí člověka. Ovšem člověk, který zůstává uzavřen ve svém osvětí, je právě člověk, „který se ještě nenašel, anebo který se již zase ztratil“. Proto lze o ideologii, v tomto případě o „náboženství“, také prohlásit, že je produktem osvětí (tj. státu, společnosti). [Marx na tomto místě nesprávně užívá termínů: „náboženství je všeobecnou teorií tohoto světa“; později přísně rozlišuje mezi teorií, tj. vědou, a mezi ideologií, tj. falešným, „převráceným“ vědomím.]

„Náboženství je uskutečněním lidské bytosti ve fantazii, protože lidská bytost nemá žádné pravé skutečnosti.“ Člověk, který se hledá, dělá dvojí: jednak jde za svou pravou skutečností, jednak má nějaké ponětí o této své pravé skutečnosti (jinak by nevěděl, co hledá, a tedy by vlastně nehledal). Je zjevné, že tzv. „pravá skutečnost“ člověka nespadá v jedno s jeho fakticitou, nýbrž je jejím kritériem, její normou, jejím zacílením. Napětí mezi pravou skutečností člověka a jeho faktickou skutečností však nemůže být (a nesmí být) spotřebováno na „uskutečňování ve fantazii“, i když tato fantazie není zbytečná. Fantazie slouží hledání a nalézání „pravé skutečnosti“ člověka, ale není a nesmí být tou definitivní, cílovou podobou jeho uskutečnění. Fantazie je pouhé hledání, ale není sama nalezením. Jenom tam, kde se člověk nemůže uskutečnit uprostřed svého života (tj. osvětí), říká Marx, uskutečňuje se „náhradně“, „zástupně“, tedy ve fantazii. A toto „uskutečnění ve fantazii“ nazývá Marx ideologií, v tomto konkrétním případě náboženstvím.